

Investigation of socio-cultural themes In war short stories (1367-1386)

Mahmoud Ranjbar ¹

1. Associate Professor, Department of Persian Language and Literature, Faculty of Literature and Humanities, Gilan University, Rasht, Iran. Email: mamranjbar@gmail.com

Article Info

Article type:

Research Article

Article history:

Received: 19/06/2021

Received in revised form:
26/09/2021

Accepted: 12/10/2021

Keywords:

Sociology of Literature,

Theme,

Yousef Short Stories,

The Second Decade of the

Islamic Revolution.

ABSTRACT

Sociology of literature is one of the interdisciplinary approaches that examines literary works from the perspective of sociology. In this approach, literary works are one of the documents that can be examined to investigate influential social and cultural phenomena. In the current research, the first group of "Yousef" stories, including 22 selected stories of the national contest of writing the holy defense/war (1385), has been examined from the perspective of literary sociology. The purpose of this research was to explore social issues and trace social and cultural changes in two very important decades in terms of political developments after the war. The results show that 68% of the reviewed stories reflect the realities of their contemporary society. Young writers, understanding the conditions of the first decade of the Islamic Revolution and the change of conditions in the two decades after the war (1387), while criticizing the abnormal consequences of economic and political development, have emphasized the approach of explaining the doctrines of holy defense/war. The most important perspective in the reviewed stories is the marginalization of the nostalgic deprivation of the first decade of the war and the highlighting of critical discourse and identity-giving concepts, including the explanation of social and spiritual values as unifying objects.

Cite this article: Ranjbar, M. (2023). Investigation of socio-cultural themes In war short stories. *Journal of Research in Narrative Literature*, 12 (3), 83-106.

© The Author(s).

Publisher: Razi University

DOI: 10.22126/rp.2021.6422.1338

بررسی درونمایه‌های اجتماعی - فرهنگی در داستان‌های کوتاه جنگ (۱۳۸۶-۱۳۶۷)

محمود رنجبر^۱

۱. دانشیار گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه گیلان، رشت، ایران.

رایانامه: ahmadi.hadis2026@gmail.com

اطلاعات مقاله

چکیده

نوع مقاله:

مقاله پژوهشی

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۰۳/۲۹

تاریخ بازنگری: ۱۴۰۰/۰۷/۰۴

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۰۷/۲۰

واژه‌های کلیدی:

جامعه‌شناسی ادبیات،

درونمایه،

داستان‌های کوتاه یوسف،

دهه دوم انقلاب اسلامی،

جامعه‌شناسی ادبیات از رویکردهای بین‌رشته‌ای است که به بررسی آثار ادبی از منظر آرای جامعه‌شناسی می‌پردازد. در این رویکرد آثار ادبی از جمله اسنادی است که می‌تواند برای بازکاوی پدیده‌های تأثیرگذار اجتماعی و فرهنگی مورد بررسی قرار گیرد. در پژوهش حاضر مجموعه نخست *داستان‌های یوسف* شامل ۲۲ داستان برگزیده مسابقه ملی داستان‌نویسی دفاع مقدس / جنگ (۱۳۸۵) از منظر جامعه‌شناسی ادبیات بررسی شده است. هدف از این پژوهش، کاوش در مسائل اجتماعی و ردیابی تغییرات اجتماعی، فرهنگی در دو دهه بسیار مهم از نظر تحولات سیاسی پس از جنگ بوده است. نتایج نشان می‌دهد ۶۸ درصد از داستان‌های بررسی شده بازتاب‌دهنده واقعیت‌های جامعه هم‌عصر خود هستند. نویسندگان جوان با درک شرایط دهه اول انقلاب اسلامی با تغییر شرایط در دو دهه پس از جنگ (۱۳۸۷) ضمن انتقاد از پیامدهای نابهنجار توسعه اقتصادی، سیاسی بر رویکرد تبیین معارف دفاع مقدس / جنگ، تأکید کرده‌اند. مهم‌ترین چشم‌انداز در داستان‌های بررسی شده، به حاشیه راندن محرومیت‌های خاطره‌انگیز (حرمان نوستالژیک) دهه نخست جنگ و برجسته‌شدن گفت‌وگو انتقادی و مفاهیم هویت‌بخش شامل تبیین ارزش‌های اجتماعی و معنوی به‌عنوان موضوعی وحدت‌بخش بوده است.

استناد: رنجبر، محمود. (۱۴۰۲) بررسی درونمایه‌های اجتماعی - فرهنگی در داستان‌های کوتاه جنگ. پژوهشنامه ادبیات داستانی، ۱۲

(۳)، ۸۳-۱۰۶

ناشر: دانشگاه رازی

حق مؤلف © نویسنده‌گان.

۱. پیشگفتار

بررسی درونمایه‌های متون ادبی برای توصیف پدیده‌های اجتماعی و ارزیابی تحولات اجتماع یکی از رویکردهایی است که جامعه‌شناسی ادبیات از آن بهره می‌گیرد. با نگاه به درونمایه آثار ادبی، روابط، تغییرات و مناسبات اجتماعی در ساختار فرهنگی جوامع بشری نشان داده می‌شود. درونمایه یا مضمون^۱ در هر اثر ادبی، فکر اصلی و مسلط آن اثر به حساب می‌آید. در داستان‌نویسی، درونمایه، خط یا رشته‌ای است که در خلال داستان کشیده می‌شود و موقعیت‌های آن را به هم پیوند می‌دهد (ر.ک: داد، ۱۳۸۷: ۲۱۹). از منظری دیگر، درونمایه‌هایی که سازه‌های فکری نویسنده را در پیرنگ داستان مشخص می‌کنند، می‌توانند واجد گفتمان‌های اجتماعی و فرهنگی یک دوره خاص هم باشند. سیر تدریجی تغییرات فرهنگی و اجتماعی دلیلی است تا جامعه‌شناس با گسترش حوزه تعامل بین‌رشته‌ای، متون ادبی را به‌عنوان اسنادی قابل‌اتکا مورد توجه قرار دهد؛ زیرا در این اسناد، حقایقی عملی از زندگی اجتماعی اجزای جامعه به چشم می‌خورد که با نظریه‌ها و الگوهای جامعه‌شناسی ادبی می‌توان به نتایج مناسب از چگونگی و شیوه تحولات فرهنگی- اجتماعی یک دوره تاریخی دست یافت. برای مثال یکی از مهم‌ترین تحولات در دهه‌های اخیر، ظهور انقلاب اسلامی و دفاع هشت‌ساله مردم ایران است. این دو رویداد وجوه مختلف از تغییرات را در حوزه باورها و اندیشه با خود به همراه داشته است.

با نگاهی گذرا، می‌توان دریافت که با گذشت بیش از سه دهه از پایان جنگ، تحولات مختلف اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و سیاسی در آثار ادبی بازتاب‌های گوناگون داشته است. مسأله بنیادین در کیفیت بازتاب این تحولات و ارزش‌های مترتب بر آن، نگرش برخی از داستان‌نویسان جوان دهه سوم انقلاب به آرمان‌هایی است که تجربه زیسته آنان نبوده است.

در این پژوهش به بررسی درونمایه‌های اجتماعی- فرهنگی داستان‌هایی پرداخته‌ایم که نویسندگان آن‌ها جوان هستند و از منظری نوین تحولات جامعه را بازتاب داده‌اند.

۱-۱. ضرورت، اهمیت و هدف

در تبیین هدف نهایی پژوهش باید بر این نکته تأکید داشت که اگرچه انعکاس رویدادهای یک دوره زمانی در آثار ادبی موضوع تازه‌ای نیست؛ اما بررسی ویژگی‌های یک جامعه در دوره‌ای مشخص، از منظر جامعه‌شناسی ادبیات، امری نوپا به‌شمار می‌رود. برخی معتقدند جامعه‌شناسی ادبیات، شیوه‌ای

بینارشته‌ای است که به لحاظ تئوریک بر تعاملات جامعه و ادبیات تمرکز دارد (اسکارپیت، ۱۳۷۶: ۱۱)؛ اما شیوه بررسی این تعاملات از دو منظر متفاوت بوده است. نخست انعکاس مناسبات جامعه و مسائل اجتماعی در آثار ادبی و دیگری تأثیر آثار ادبی بر پدیده‌های اجتماعی؛ در این پژوهش منظر نخست مورد توجه ما خواهد بود.

بررسی و توصیف رویدادهای یک دوره زمانی و یا مناسبات جامعه در آثار ادبی از اواخر قرن نوزدهم میلادی آغاز شد و با دیدگاه‌های میخائیل باختین (۱۹۷۵-۱۸۹۵) و جورج لوکاج (۱۸۸۵-۱۹۷۱) به نقطه عطف خود رسید. باختین معتقد است: مناسبات تولید و ساختار اجتماعی - سیاسی تابع آن، تمام تماس‌های کلامی ممکن میان افراد، تمام اشکال و ابزارهای ارتباط کلامی را تعیین می‌کند: در کار، زندگی سیاسی و در آفرینش ایدئولوژیکی (باختین، ۱۳۸۰: ۱۷۷). عده‌ای دیگر از جامعه‌شناسان با نگاهی فرامتنی به ادبیات، تأثیرپذیری درونمایه‌های متن را از منظر سنت تولید فرهنگی بررسی کرده‌اند. جورج لوکاج، با تأکید بر نقش نویسنده در بازتاب رویدادهای اجتماعی معتقد است: نویسنده داستان نه تنها ضرورت دگرگونی‌های اجتماعی را شناخته است؛ بلکه حقیقت تاریخی و ماهیت مترقی آن را نیز درمی‌یابد. از این نظر، لازم است آثاری که با موضوع بازتاب اجتماعی یک دوره نوشته می‌شود؛ بررسی شده، ویژگی‌ها و شاخصه‌های تأثیرگذار در جهت‌گیری جامعه نمایان شود. داستان‌هایی با موضوع جنگ واجد ظرفیت‌های قابل توجه در هویت‌شناسی یک قوم یا ملت است.

در ایران، جامعه‌شناسی ادبی با نام «گفتمان اجتماعیات در ادبیات فارسی» تا مدت‌ها بر شیوه‌ای قاموسی و بر مبنای استخراج مضامین و موضوعات اجتماعی در آثار استوار بود؛ اما پس از نقدهای مختلف ادبی در این باره، توصیف شرایط اجتماعی، تاریخی دوره‌های مختلف ادبیات فارسی نیز به این رویکرد اضافه شد. تعدادی از پژوهشگران با بهره‌گیری از نظریه‌های جامعه‌شناسی ادبی، درونمایه‌های برخی از آثار متون ادبیات فارسی را بر مبنای دوره‌ای مشخص یا درونمایه آثار نویسنده‌ای خاص را بررسی کرده‌اند. سلیمانی‌خواه (۱۳۷۷) «تحول مضامین در داستان‌های کوتاه، از پیروزی انقلاب اسلامی تا پایان دفاع مقدس» را دستمایه پژوهش خود قرار داده است. قبادی (۱۳۸۳) در «تحلیل درونمایه‌های سووشون از نظر مکتب‌های ادبی و گفتمان‌های اجتماعی» ضمن بررسی رمان سووشون از منظر نوآوری‌ها و وجه متمایز، این رمان را از زاویه نگاه گفتمان‌های اجتماعی نیز تحلیل کرده است. یوسفی و طاهری (۱۳۸۳) نیز در «بررسی درونمایه‌های سیاسی، اجتماعی و فرهنگی مجموعه داستانی شهری

چون بهشت» با معرفی درونمایه‌های اثر یاد شده، زمینه‌های سیاسی پیدایی کودتای ۲۸ مرداد ۱۳۳۲ و تأثیر آن در حوزه اجتماعی و فرهنگی را مورد توجه قرار داده‌اند. پیروز (۱۳۸۳) «درونمایه‌های داستان‌های معاصر فارسی از سال ۱۳۰۰ تا ۱۳۵۷ ه. ش» را تحلیل نموده است. وی با اشاره به نخستین داستان‌های ایران و شیوه نوین داستان‌نویسی، به دسته‌بندی مضامین داستان‌ها و گفتمان غالب آن‌ها پرداخته است.

در مجموع، تعداد پژوهش‌هایی که به بررسی اوضاع اجتماعی یک دوره خاص در داستان‌های کوتاه پرداخته‌اند، در برابر داستان‌های بلند و رمان ناچیز است. به نظر می‌رسد مهم‌ترین دلیل اقبال اندک جامعه‌شناسی ادبیات به داستان کوتاه، وجوه درونی و ساختاری این نوع ادبی است. به عبارتی؛ داستان کوتاه به عنوان برشی از زندگی، شخصیت‌هایی تکوین یافته دارد. در نتیجه؛ نویسنده، جزئی از واقعیت اجتماعی را در داستان ارائه می‌کند، همچنین داستان کوتاه به دلیل اندک بودن مجال نویسنده برای صحنه‌آرایی، زمینه‌سازی حوادث، شخصیت‌پردازی و به تصویر کشیدن جهان اجتماعی شخصیت‌ها و سرنوشت آنان در این جهان، دشوارتر از داستان بلند یا رمان، تن به بررسی‌های جامعه‌شناختی می‌دهد (کوثری، ۱۳۸۵). از سویی دیگر، تنوع موضوعات مستتر در پدیده‌ای، با چند لایه اجتماعی مانند جنگ و تکرر مضامین گوناگون برای قالب‌بندی در پیکره داستان، بر این دشواری می‌افزاید (همان).

۱-۲. معرفی مجموعه نخست داستان‌های یوسف

مجموعه داستان‌های یوسف حاصل سه دوره مسابقه ملی داستان‌نویسی کوتاه دفاع مقدس با عنوان یوسف است. در نخستین دوره این مسابقه سراسری (۱۳۸۵)، تعداد ۹۱۰ داستان کوتاه، در دومین دوره (۱۳۸۶)، ۹۳۵ اثر و در سومین دوره (۱۳۸۷)، ۱۲۰۰ اثر به دبیرخانه جشنواره رسید.

جدول ۱. سال و تعداد داستان رسیده

برگزیده	جمع کل	۱۳۸۷	۱۳۸۶	۱۳۸۵
۸۲	۳۰۴۵	۱۲۰۰	۹۳۵	۹۱۰

که در مجموع سه دوره، ۸۲ داستان برگزیده و چاپ شده است. بیست‌ودو داستان برگزیده نخستین دور مسابقه ملی داستان‌های کوتاه یوسف در سال ۱۳۸۵، با عنوان زیر چاپ و منتشر شد: «وقتی خودش نیست و فصل خواب خرگوش‌ها» از مجید کلشتری، «دریاقلی» از زهرا مشتاق، «مرد/رخوار» از

احمد شاکری، «بیمار اتاق ۳۱۴» از علی‌رضا محمدنیا، «مادر: درد» از آزاده فخری، «خطاب به تاریکی» از شاهرخ گیوا، «روباہ نیمه‌شب» از مریم حاجیلو، «هانیه» از مهدی نورمحمدزاده، «باور کنید» از علی مهر، «تشیع جنازه یک بند انگشت» از سیده فاطمه مریدی، «ماه غسل قطبی» از مرضیه جوکار، «دختران کارون» از معصومه عیوضی، «آقا ناصر» از حسن سجادی‌پور، «شب‌نشینی در جهنم» از داوود امیریان، «آدام» از مرضیه گلاب‌گیر اصفهانی، «قهрман» از فریده تاجیک، «لباس نو برای پیرزن» از فرشته حکمت، «کافی‌شاپ» از مهران هاشمی، «آخرین تیر آرش» از تیمور آقا محمدی، «پرستوهای بی‌قرار» از منیره السادات موسوی، «طواف» از شهره احدیت.

۲. رویکردهای گوناگون در اوضاع فرهنگی - اجتماعی پس از جنگ

انقلاب اسلامی ایران به گمان بسیاری از جامعه‌شناسان، یکی از مهم‌ترین تحولات اجتماعی در طول یک‌صد ساله اخیر به‌شمار می‌رود. این تحول عظیم اجتماعی تأثیری به‌سزا در تغییر نظام باورها و ارزش‌های اجتماعی مردم ایران داشته است. الگوی تحول‌پذیری در ابعاد مختلف اجتماعی و گفتمان نوین دین‌ورزی انقلاب اسلامی (ر.ک: دادفر، ۱۳۸۱: ۱۱۲) در حوزه انسان‌شناسی و عرفان اسلامی در بسیاری از آثار خلاقه ادبی و هنری مجال حضور یافت.

بازتاب رویدادهای اجتماعی، فرهنگی و سیاسی کشور، طی سال‌های پس از انقلاب اسلامی در آثار ادبی شکل تازه‌ای پیدا کرد. در این میانه ادبیات داستانی ایران توانست با مصالح نو و محتوای نو... دوباره واقع‌گرایی انتقادی پیشه کند (اکبری شلدره‌ای، ۱۳۸۲: ۱۷۷). با تغییر ساختاری حاکمیت و بروز جنگ تحمیلی (۱۳۵۹-۱۳۶۷ش)، تحولی چشمگیر در عرصه اندیشه و تفکر جامعه ایرانی به وجود آمد. باز نمود این تحول - به‌طور خاص - در آثار داستانی باعث شد تا مردم گرایش در خور توجه به داستان نشان دهند. رونق و استقبال آنان از این نوع ادبی تا حدی بود که برخی محققان، سال‌های نخست جنگ / دفاع مقدس؛ یعنی دهه شصت را به‌عنوان «دهه حاکمیت داستان» نامیدند (ر.ک: یاحقی، ۱۳۷۴: ۲۶۶). در این دهه، روایت‌پردازی با مضمون انقلاب و جنگ در عرصه رمان و داستان کوتاه رشد چشمگیر داشت؛ اما این استقبال بنا به دلایلی که ذکر خواهد شد، چندان نپایید.

داستان‌های دهه شصت، اگرچه به لحاظ تاریخی و درونمایه‌های آن دارای اهمیت است؛ اما اغلب این داستان‌ها از نظر صنعت‌مندی و اسلوب داستان‌نویسی به‌ندرت واجد ویژگی‌های زیبایی‌شناختی

هستند. آنچه این آثار را از داستان‌های پیش از انقلاب متمایز می‌کند، تجربه‌های زیسته نویسندگان از زندگی اجتماعی دوره انقلاب و جنگ بوده است. بی‌تردید در فضایی که سطوح مختلف ارزش‌ها - حداقل در شعارها - مطرح بود، طرح مضامینی مانند شهادت، ایثار، حمایت از مظلوم، ظلم‌ستیزی و... از عمده درونمایه‌هایی است که در داستان‌های چنین فضایی مورد توجه قرار می‌گیرد. نویسندگان دهه نخست انقلاب و جنگ با تکیه بر درونمایه‌هایی که برگرفته از مؤلفه‌های پیدایش انقلاب اسلامی و آرمان‌های دینی و ارزشی مستتر در انقلاب اسلامی بود، داستان‌هایی را پدید آوردند که با بازخوانی آن‌ها می‌توان اصول و مبانی دوره صیانت از انقلاب اسلامی و دفاع مردم ایران در برابر حمله رژیم بعث عراق را ترسیم نمود.

عاملی و حاضری (۱۳۸۶) در پژوهشی با سنجش و ارزیابی میزان گرایش‌های متقابل ساختارگرایانه و عاملیت‌گرایانه بر مبنای نظریه‌های مختلف در پیدایش انقلاب، آن‌ها را در سه رویکرد: عامه، فرهنگی و گفتمانی بررسی کرده‌اند. با حذف و اصلاح برخی از فرایندهای این سه رویکرد، می‌توان آن‌ها را در دوره صیانت از انقلاب (دهه نخست) نیز مشاهده کرد. از نظر این پژوهشگران، رویکرد فرهنگ‌عامه بر عناصر نمادین، بازیابی معانی، خاطرات جمعی و رهبری مبتنی بر جاذبه استثنایی (کاریزماتیک) تأکید دارد. رویکرد فرهنگی (اجماع ارزشی) بر فروپاشی نظم اخلاقی، تضعیف وجدان جمعی و نظام ارزشی استوار است. در رویکرد گفتمانی (ایدئولوژیک) فرآیند شکل‌گیری یک گفتمان انقلابی به‌منظور نفی وضعیت موجود و ایجاد انگیزه‌های لازم برای کنش انقلابی مورد نظر است (ر.ک: عاملی و حاضری، ۱۳۸۶: ۴). این سه رویکرد با گستردگی فرایندهای خود در هر دهه، بازتولید می‌شوند و به اشکال نوین بر همان کلان‌روایت‌های پیشین تأکید دارند. از منظری دیگر، بنیادهای نظری برشمرده، مفاهیمی غیر از نظریه‌های جامعه‌شناسی را بر اساس دوگانگی‌های قطبی موجود در جامعه و آرای جامعه‌شناسان نشان می‌دهند. این تقابلهای دوقطبی شامل موارد زیر است:

الف. عینی در برابر ذهنی (مادی‌گرایی / آرمان‌گرایی)؛

ب. ارادی در برابر الزامی؛

ج. خرد در برابر کلان؛

د. فرد در برابر جامعه (همان: ۷۷).

یکی از مهم‌ترین اسناد، برای تجلی و بازتولید کلان روایت‌ها و مواجهه دوگانگی‌های قطبی در جامعه، آثار ادبی است. این آثار ضمن بازتاب تضارب‌ها و دوگانگی‌های قطبی، نوعی تعامل را بین منظرها و انگاره‌های متشابه و متباین برقرار می‌کند؛ زیرا بنیان آموزه‌های ادبی بر مبنای دیالکتیک^۱ شکل گرفته است. «مارک آندر بلوش» در تبیین ساحت دوگانه ذهن بشر، بین دو فعالیت واقعیت و خیال، نوعی هم‌نوایی^۲ ظریف می‌یابد و معتقد است که به دو دلیل می‌توان از تحلیل آثار ادبی، جامعه طبقاتی یا طبقه اجتماعی نویسنده و شخصیت‌ها یا فضای اجتماعی حاکم بر داستان را دریافت کرد: نخست، برای روشن کردن بیشتر رخداد‌های خاص تاریخی. دوم: برای نشان دادن رشته‌ای از خصایص ثانوی و پنهان یک جامعه در دوره‌ای خاص، اگر چنین تحلیلی صورت نگیرد، بنا به خصلت ناآشکار آن، مغفول می‌ماند (ر.ک: شیروانلو، ۱۳۳۵: ۱۶۵).

در این بخش برای نشان دادن دوگانگی‌های قطبی و تعامل دیالکتیکی فرهنگ و ارزش‌های متکثر در دهه‌های پس از وقوع انقلاب اسلامی و جنگ، درونمایه‌های مجموعه نخست یوسف مورد بررسی قرار می‌گیرد. برای تبویب^۳ رویکردهای گوناگون این داستان‌ها در تبیین واقعیت‌های جامعه و اوضاع فرهنگی، اجتماعی پس از جنگ (به عنوان قلمرو پژوهش حاضر) به دو دهه به شرح زیر تقسیم کرده‌ایم.

۲-۱. دهه ظهور گفتمان انتقادی ایدئولوژیک (۱۳۷۵-۱۳۶۷)

با پایان یافتن جنگ و روی کار آمدن دولت موسوم به «سازندگی» فضایی جدید در عرصه سیاسی، اجتماعی و فرهنگی پدید آمد. بازنگری در شرایط رهبری و وظایف قوای سه‌گانه کشور در قانون اساسی صورت گرفت. مهم‌ترین مواد بازنگری، حذف پست نخست‌وزیری و افزایش اختیارات رئیس‌جمهوری بود (ر.ک: فوزی، ۱۳۸۴: ۲۲۰). پیامدهای اجتماعی و فرهنگی این تحولات با نوسازی در قالب دو برنامه چهارساله مصوب مجلس شورای اسلامی برای توسعه به مفهوم مدرن شروع شد. در این برنامه با اشاره به حرکت در جهت تجدیدنظر سیاست‌های اقتصادی دوران جنگ و برای افزایش رشد تولید و حل مشکلات اقتصادی کشور، بر لزوم تعدیل زیرساخت‌های اقتصادی، آزادسازی

۱. روش جدل و محاوره منطقی برای رسیدن به حقیقت.

2. Correspondance

۳. باب باب کردن کتاب و نوشته، تقسیم کردن کتاب به فصول.

اقتصادی، کاهش کنترل‌ها و تصدی‌گری دولتی و در نهایت خصوصی‌سازی اقتصاد تأکید شد. با اتخاذ روش اقتصادی دولت‌سازندگی، شبکه‌ای معنی‌دار از طبقات اجتماعی «نوکیسه» در جامعه به وجود آمد. گسترش فعالیت بنگاه‌های خصوصی و رقابت برای سازندگی اگرچه توفیقاتی را به همراه داشته است؛ اما برخی از این بنگاه‌های تازه تأسیس خصوصی برای بهره‌مندی از منابع دولتی و پیشی گرفتن از رقبا به واسطه‌گری روی آوردند. این طبقه جدید اجتماعی که بدون داشتن مهارت کافی در عرصه اقتصاد تأثیر گذار بودند، همه عرصه‌های دیگر را برای رسیدن به هدف خود نادیده می‌انگاشتند (ر.ک: همان: ۲۲-۲۷). در این دوره، الگوی مصرف تغییر یافت و تشکیل طبقه جدید در مقابل رشد آگاهی‌های اجتماعی، باعث شد تا گفتمان ایدئولوژیک به‌منظور انتقاد از فراموشی ارزش‌ها و نفی وضعیت موجود به وجود آید.

۲-۲. دهه تعارضات گفتمانی و اجماع برای احیای ارزش‌ها (۱۳۸۴-۱۳۷۶)

هفتمین دولت منتخب مردم در حالی شروع به کارکرد (۱۳۷۶) که در حوزه فرهنگی، اجتماعی جناح‌های مختلف در انزوای سیاسی، با شعار حفظ ارزش‌ها و مفاهیم مردم سالارانه انقلاب اسلامی توانستند گروه‌های مختلف اجتماعی و سیاسی را گرد هم آورند. تأکید دولت هفتم بر پیوند بین دیانت و معنویت، عدالت‌گستری و تبعیض‌زدایی، حرمت انسان و حقوق و آزادی‌های قانونی وی، استقلال کشور و اقتدار ملت و... بود. مجموعه سیاست‌های خارجی دولت هفتم در حوزه تنش‌زدایی و مراوده با کشورها مؤثر بود؛ اما در صحنه سیاست داخلی و به‌ویژه حوزه فرهنگ، تنش‌ها و مجادلات جناحی از مهم‌ترین موانع بر سر راه تمرکز در احیاء و گسترش مبانی ارزشی انقلاب اسلامی گردید (فوزی، ۱۳۸۴: ۳۱۳). تشکیک در بسیاری از رویکردها و مبانی اجتماعی- فرهنگی انقلاب اسلامی و جنگ/ دفاع مقدس، توسعه مباحث تنش‌زا و تعارضات گفتمانی در جامعه، باعث شد تا بسیاری از هنرمندان با رویکرد اجماع ارزشی بر فروپاشی نظم اخلاقی و نظام ارزشی نسبت به حذف ارزش‌های دفاع مقدس واکنش نشان دهند.

۳. بررسی درونمایه‌های اجتماعی

در دهه نخست پس از جنگ، جامعه ایران درگیر دو پدیده اقتصادی شده بود که تأثیری فراوان بر مناسبات اجتماعی جامعه داشت. نخست، روش‌های اقتصادی دولت‌های پنجم و ششم بود که با افزایش نقدینگی و مصرف‌گرایی، بخش بیشتری از طبقه متوسط را به بازار توأم با رقابت مصرف‌کشاند. دوم،

عدم امنیت اقتصادی و تنش روانی و تکاپوی تب‌آلود برای ارتقاء در هرم طبقاتی در میان گروه‌های اجتماعی نوحاسته بود (ر.ک: فاضل، ۱۳۷۸: ۲۶۶). در چنین شرایطی به‌نظر می‌رسد آرامشی پر تصنع بر جامعه حاکم شده باشد. در حوزه ادبیات توجه به داستان‌نویسی که در دهه اول (۱۳۶۷-۱۳۵۷) در شرایط بحرانی تثبیت انقلاب و دفاع در جنگ گسترده شده بود، هم از سوی نویسندگان و هم از سوی خواننده رو به افول نهاد و کم‌رنگ شد. مهم‌ترین دلیل بر این مدعا، بررسی تعداد آثار برگزیده ده دوره جشنواره کتاب سال دفاع مقدس (۱۳۶۷-۱۳۷۸) است که در آن، حدود بیست سال تولید کتاب دفاع مقدس رصد و ارزیابی شده است. عبدالحسینی در پژوهشی مقایسه‌ای- تحلیلی نشان می‌دهد که افول و نوسان غیرمنظم آثار برگزیده و کم‌شدن آثار به لحاظ تعداد و پایین آمدن سطح کیفی آن‌ها ناشی از دو عامل است: ۱- سطح توقع عمومی جامعه و به‌دنبال آن سطح انتظار داوران جشنواره بالا رفته است. ۲- سطح کیفی آثار از جهت فنی و محتوایی با سیر صعودی سلیقه جامعه بالا نرفته است (عبدالحسینی، ۱۳۸۷: ۱۹۶). در چنین شرایطی بود که از آغاز دهه دوم (۱۳۸۸-۱۳۷۸) پس از جنگ، داستان‌نویسی کوتاه با موضوع جنگ، بالندگی خود را در عرصه مضمون و تکنیک نشان داد. تردید در عدم حضور و استقبال داستان‌نویسان جوان دهه سوم انقلاب اسلامی از موضوع جنگ در بسیاری از محافل و حتی نزد بانیان برگزاری نخستین مرحله داستان‌نویسی یوسف در سال ۱۳۸۵ به چشم می‌خورد. در مقدمه مجموعه داستان‌های برگزیده آمده است که با وصول ۹۱۰ اثر از نویسندگان جوان کشور، گمانه‌های مسئولان برگزاری این فراخوان از «قحطی قصه» بنا به دلایل پیش‌گفته شده، نادرست بوده است. این مهم نشان می‌دهد که پس از انقلاب اسلامی با تغییر ارزش‌های اجتماعی و سبک زندگی، ادبیات نیز دچار تغییر شد. غالب این تغییرات پس از بروز جنگ از نظام ارزش‌های اجتماعی غرب به سمت ایدئولوژی و ارزش‌های سنتی و معنوی نمایان شد. در این ارزش‌ها ایجاد خرده‌فرهنگ‌ها، سبک‌های جدید زندگی به همراه بازنمایی الگوی مذهبی و سیره نبوی و ائمه (علیهم‌السلام) به رویکرد غالب جامعه بدل شد. برخی ارزش‌های اجتماعی در دهه نخست پس از جنگ به همراه تقابل آن‌ها بازتولید شد. بخشی از این مواجهات عبارت‌اند از:

۳-۱. گذران بی‌هیاهوی زندگی در برابر تکلیف انسانی

مواجهه گذران بی‌هیاهوی زندگی و حضور در متن جنگ از جمله درونمایه‌های نوستالژیک^۱ بود که

نویسندگان داستان‌های کوتاه یوسف از دو منظر آن را مورد توجه قرار داده‌اند: نخست آنکه، در چهار داستان (۱۸ درصد) از داستان‌های مجموعه نخست یوسف، خوش‌باشی و منفعت‌طلبی با پس‌زمینه‌ای از خشونت‌های جنگ، تجربه تلخ آثار وضعی آن شامل خرابی‌ها، کشتار و آوارگی مردم نشان داده می‌شود. این داستان‌ها لزوماً داستان‌هایی ضد جنگ نیستند؛ بلکه شخصیت‌ها (ها) در موقعیتی دوگانه (متضاد) آن را به نمایش می‌گذارند. دسته دوم، داستان‌هایی هستند که در آن‌ها جنگ در متن زندگی حاضر است و ویژگی‌های آرمانی انسان و حقایق اجتماعی نمود می‌یابد. در چنین داستان‌هایی گفت‌وگو از جنگ، زمینه‌ای ادبی برای بیان پیامدهای آن نیست؛ بلکه منظری است که در آن وجوه نامتعارف حمله به سرمایه‌های اجتماعی یک ملت نشان داده می‌شود. در چنین داستان‌هایی انعکاس وجوه جامعه‌پذیری شخصیت‌ها و رفتارها در داستان، بر انعکاس ویرانی‌ها غلبه دارد؛ بنابراین نویسنده تلاش می‌کند تا هویت و تکلیف انسانی را به‌عنوان اصلی پذیرفته در اجتماع، درونمایه اثر خویش ارائه دهد. مثلاً در داستان «تشیع جنازه یک‌بند انگشت»، ناصر - شخصیت داستان - خبر شهادت پسر عموی خود - حمید - را می‌شنود. وی در زمان اعزام نیرو به جبهه، بهانه شرکت در آزمون کنکور - نماد رقابت‌های دنیوی برای کسب طبقه برتر اجتماعی پس از جنگ - را می‌گیرد؛ اما حمید که هم‌سن او بود، به جنگ می‌رود. پس از مدتی خبر شهادت حمید را می‌آورند. امین دوست ناصر به او پیشنهاد می‌کند برای اینکه به خدمت سربازی نرود، انگشت اشاره خود را قطع کند. تلاقی نمادین دو نوع زندگی، زمانی حادث می‌شود که مردم روی مزار حمید خاک می‌ریزند و ناصر به همراه دوستش رامین در گوشه‌ای از باغ مشغول دفن انگشت اشاره خود است.

در داستان «فصل خواب خرگوش‌ها» نیز اسماعیل، نمادی از زندگی بی‌بیهوشی این جهانی است که برای رسیدن به آن از تکلیف خود سر باز می‌زند. وی «مانند نقطه‌ای کوچک و ثابت یک‌جا مانده» و به بازگویی فرار از مأموریت خود می‌پردازد. او هم‌اکنون که داستان را برای مخاطبان تعریف می‌کند، عروسک - نمادی از لهو و لعب بودن دنیا - را در دست دارد و از تکلیف انسانی که فرمانده‌اش حاج یونس برای دیدبانی در نقطه صفر مرزی، مشخص کرده، سخن می‌گوید.

در داستان «روبه نیمه‌شب»، گرایش به زندگی و پرهیز از ارزش‌ها در جدایی همسر نشان داده شده است. همسر رزمنده‌ای که به اسارت دشمن درآمده، پس از سه سال، بدون هیچ خبری به شهرستان خود برمی‌گردد تا بی‌دغدغه زندگی کند. این رزمنده، پس از اتمام اسارت در خاک دشمن وقتی به شهر خود برمی‌گردد، از پدرش می‌شنود که همسرش برای رسیدن به رفاه بدون هیچ اطلاعی رفته

است.

در داستان «آخرین تیر آرش»، اسیری پس از هفت سال اسارت به کشور برمی‌گردد؛ اما هیچ خبری از همسر و کودک دوماه‌اش ندارد، ستون نویسی یک روزنامه می‌شود و گاهی هم مسافرکشی می‌کند. این آزاده به‌عنوان نمادی از ارزش‌ها و آرمان‌های نسل اول انقلاب همواره از آن ارزش‌ها یاد می‌کند؛ اما در سوی دیگر، مواجهه عده‌ای با گسترش فضای کسب‌وکار و گاوداری بزرگ - نماد منفعت‌طلبی - به گذران بی‌بیهوشی زندگی می‌پردازند. این اسیر (آزاده) وقتی در هنگام مسافرکشی، سربازی جوان را سوار می‌کند، طی گفت‌وگویی با وی متوجه می‌شود که با پسرش سخن می‌گوید و همسرش با یک نفر از صاحبان گاوداری ازدواج کرده است.

۳-۲. باور به حقیقت از پس ابرهای انکار

منتقدان در مباحث کیفیت واقع‌گرایی، دو معنا را مورد توجه قرار داده‌اند: نخست، واقع‌گرایی به‌مثابه مفهومی تاریخی که نمونه‌هایش در هنر و ادبیات سده نوزدهم میلادی دیده می‌شود؛ دوم، معنای کلی‌تر واقع‌گرایی که به بازتاب واقعی و حقیقت جهان اشاره دارد؛ فارغ از اینکه اثر در چه دوره‌ای آفریده شده باشد (مارتین، ۱۳۸۲: ۳۷). در داستان‌های کوتاه یوسف، واقع‌گرایی به مفهوم بازتاب واقعی جهان اجتماعی و باور شخصیت و نویسنده ۶۸ درصد از کل داستان‌ها را به خود اختصاص داده است.

در داستان‌های مجموعه یوسف، باور به اصول و قواعد اعتقادی، در برابر انکار آن‌ها قرار می‌گیرد. نویسندگان برای نشان‌دادن این دوگانگی پس از جنگ از دو منظر بهره بردند: نخست آنکه، راوی برخی از داستان‌ها، به‌مثابه «دوربینی نگران» جامعه را با تمام خوشی و ناخوشی‌های آن شامل اعتقادات و بی‌اعتقاداتی‌ها منعکس می‌کند؛ مانند داستان‌های: وقتی خودش نیست، دریاقلی، مردارخوار، بیمار اتاق ۳۱۴، مادر: درد، هانیه، باور کنید، ماه‌عسل قطبی، دختران کارون، آقا ناصر، شب‌نشینی در جهنم، کافی‌شاپ، آخرین تیر ترکش، پرستوهای بی‌قرار.

دیگر آن‌که، شخصیت‌های داستان، جهان نویسنده را می‌شکافند و جلوتر از وی در تحول و تکامل باور به‌عنوان فضای داستان نقش دارند. برای مثال، می‌توان از داستان‌های: فصل خواب خرگوش‌ها، خطاب به تاریکی، روباه نیمه‌شب، آدام، قهرمان، لباس نو برای پیرزن و طواف، نام برد.

نویسندگان داستان‌های یوسف با رویکرد واقع‌گرا تلاش می‌کنند تا با نشان‌دادن سرمایه‌های فرهنگی-اجتماعی جامعه پس از جنگ، به بازتولید ارزش‌های انسانی زمانه جنگ پردازند؛ بنابراین شخصیت(های) داستان‌های یادشده باورمندانه، کمتر مقهور تحولات اجتماعی، سیاسی و فرهنگی شده‌اند. در تعدادی از داستان‌ها، شخصیت(ها) با وجود توصیه اطرافیان برای کنار نهادن اعتقادات، ارزش‌ها و آرمان‌های دوره جنگ، به تلاش و تسلیم‌ناپذیری در مقابل وضعیت فرهنگی و اجتماعی پیش‌رو می‌پردازند تا حقیقت را از پس ابرهای انکار نشان دهند. شرایط برشمرده در این داستان‌ها، نماد دوره‌ای از وضعیت اجتماعی- فرهنگی جامعه ایران است که در آن عدم توجه به حفظ ارزش‌ها و آرمان‌های جنگ/ دفاع مقدس مورد اعتراض بسیاری قرار می‌گرفت. برخی نویسندگان حفظ این آرمان‌ها را نیازمند باوری درونی می‌دانند که بازنمود آن- عمدتاً- در گفت‌وگوهای نوستالژیک درونی شخصیت(های) داستان یافت می‌شود.

در داستان نمادین «وقتی خودش نیست»، یونس، یکی از جانبازان موجی، پس از تشنج‌های وقت و بی‌وقت ناشی از مجروحیت خود، همسرش را زیر مشت و لگد می‌گیرد. خانواده زن، او را که همواره با بدنی کبود از زندگی توأم با عشق صحبت می‌کند، مورد اعتراض قرار می‌دهند. یونس، هنگامی که به سلامت نسبی دست می‌یابد، از اعمال خود در هنگام تشنج، بیزاری می‌جوید. وی همواره گفت‌وگویی درونی با ایران (همسرش)- که نماد صبر و مقاومت برای حفظ ارزش‌های یونس است- دارد. ایران، گمشده خود را در همسرش می‌یابد، پس با صبر و پایداری در برابر طعنه و تمسخر دیگران با ایمان به ارزش‌های انسانی در برابر واقعیت پیرامون خود مقاومت می‌کند.

در برخی دیگر از داستان‌های این مجموعه، «انجام تکلیف» به‌عنوان واقعیتی از رفتارهای قهرمان داستان، منجر به تأیید جهان‌بینی مشخص و معنادار می‌شود. در این داستان‌ها شخصیت(ها) همانند اغلب داستان‌های نسل اول داستان‌نویسی انقلاب و جنگ، تک‌بعدی و حادثه‌مدار نیست؛ بلکه به‌عنوان شناسنده‌ای است که در فرایند شناخت و زندگی واقعی روزمره، نقطه ثقل تحول قرار می‌گیرد. برای مثال در این مجموعه، داستان «دریاقلی» زمینه‌ای حادثه‌مند دارد. این داستان برشی جزئی از واقعیت زندگی مردی میان‌سال است که مردم شهر آبادان را از حمله شبانه دشمن در آغاز جنگ (۱۳۵۹) مطلع می‌کند. دریاقلی- نماد دل‌دریایی مردم طبقه پایین اجتماع- که یک اوراق‌فروشی در نزدیکی کوی ذوالفقاری دارد، در گرگ‌ومیش هوای صبح، متوجه حضور نیروهای عراقی در نخلستان کوی ذوالفقاری می‌شود. او از حاشیه شهر به سمت مردم و نمازگزاران مسجد در مرکز شهر می‌رود و از

آن‌ها می‌خواهد که مقاومت کنند(۱).

داستان «مرد/رخوار» نیز وجهی حادثه‌مند دارد. در این داستان، موضوع درگیری رزمندگان با موش‌ها دستمایه طنز برای نویسنده می‌شود. در این داستان، امری واقعی از جنگ، برای نشان کیفیت مواجهه باورمند شخصیت‌های حاضر در نبرد با جهان پر از انکار پس از آن تصویر می‌شود. در «مرد/رخوار» وقتی یکی از رزمندگان موشی را که «حتی به آدم‌های زنده رحم نمی‌کند» در جعبه‌ای محبوس می‌کند. برخی از رزمندگان پیشنهاد کشتن حیوان و برخی دیگر مشکل شرعی کشتن یک حیوان اسیر را طرح می‌کنند؛ آن‌ها این اختلاف نظر خود را با روحانی گروهان مطرح می‌کنند تا مشکل شرعی آنان را حل نماید. این داستان در وجهی استعاری به ایباتی از دفتر اول مثنوی اشاره دارد.

ما درین انبار گندم می‌کنیم	گندم جمع آمده گم می‌کنیم
می‌نیدیشیم آخر ما بهوش	کین خلل در گندمست از مکر موش
موش تا انبار ما حفره زدست	واز فنش انبار ما ویران شدست
اول ای جان دفع شر موش کن	وانگهان در جمع گندم جوش کن

(مولوی: ۱/۲۴۵)

۳-۳. ترسیم مواجهه عقلانی با پدیده غیرعقلانی

درباره جنگ نظریه‌های مختلف وجود دارد. برخی جنگ را پدیده‌ای غیرعقلانی برمی‌شمارند که فرهنگ بشری را به شیوه‌ای بسیار بدیع به گروگان گرفته است و به‌عنوان «نظام نظام‌ها» با گفتمان فراگیر خود، کمر به نابودی باقیمانده فرهنگ بسته و تا وقتی که عطش آن با به‌کارگیری علم و فناوری فرو نشیند، دست از نابودی بر نمی‌دارد (دوئرتی، ۱۳۷۶: ج ۲، ۵۲۹). در مقابل، برخی دیگر جنگ را پدیده‌ای عقلانی و در ادامه مراحل تکامل بشر می‌دانند. «برانیسلاف مالینوفسکی» معتقد است: تمامی جنگ‌ها پاسخ‌هایی فرهنگی هستند که زاده اشکال جمعی، احساسات و ارزش‌ها می‌باشند. وی غالب اختلافات خشونت‌آمیز را نتیجه الزام‌های قراردادی، سنتی و ایدئولوژیکی محض می‌داند (ر.ک: همان). برخی نیز با ستایش از جنگ معتقدند: جنگ، مردمان را مجبور می‌کند که عادل و معتدل باشند؛ در صورتی که خوشبختی و فراغت که ثمره ایام صلح است، انسان را گستاخ و مستعد بی‌احترامی نسبت به دیگران می‌سازد.

نویسندگان «داستان‌های کوتاه مجموعه یوسف»، جنگ را پدیده‌ای غیرعقلانی توصیف کرده‌اند.

تصاویری که آن‌ها از جنگ ارائه داده‌اند، تلاش عده‌ای برای محو فرهنگ بشری را نشان می‌دهند. مهم‌ترین شیوه نویسندگان *داستان‌های یوسف* در برابر این پدیده غیرعقلانی، اشاره به تناقض‌های جنگ است. نویسندگان یادشده، شخصیت(ها) و موقعیت جنگ را در برابر تعارض‌هایی قرار می‌دهند که به محکومیت هر نوع توجیه جنگ‌افروزان برای تجاوز به یک قوم یا کشور می‌انجامد. این نمودها با دو ویژگی در داستان‌ها نشان داده می‌شود: الف) مردمی شدن دفاع: مثلاً در داستان «دریاقلی» نشان داده می‌شود که نیروهای عراقی به‌عنوان ارتشی کلاسیک به یک شهر بی‌دفاع حمله می‌برند. آن‌ها برای حمله خود حاشیه شهر را که خالی از سکنه است، انتخاب می‌کنند؛ اما وقتی دریاقلی، مرد میان‌سال و اوراق فروش آبادانی، متوجه حضور آنان می‌شود، به سمت مسجد (نماد فرهنگ دینی و تجمع مردم) می‌رود. سربازان عراقی با انواع تجهیزات به شهر حمله می‌برند؛ اما مردم با کمترین اسلحه در برابر حمله دشمن مقاومت می‌کنند. ب) برخورد انسانی با اسیران و تعارض نیروهای دشمن: در داستان «خطاب» به تاریکی «سربازی ایرانی که به همراه تعدادی از افراد گروهان خود پیشروی کرده‌اند، به اشتباه در پشت جبهه نیروهای بعثی قرار می‌گیرند. آن‌ها در هنگام پیشروی، دو عراقی را اسیر می‌کنند. نویسنده برای نشان‌دادن تناقض و تعارض جنگ، سرباز ایرانی (عیسی) را در شرایطی نشان می‌دهد که در محاصره نیروهای عراقی است در چنین شرایطی وی برای حفظ سلامت اسیر عراقی تلاش می‌کند. روش انسانی و بدیع وی، در تضاد با ساختار کلاسیک جنگ‌های مدرن دنیا است. مدارای عیسی با اسیر عراقی درست در زمانی است که خود وی نیز در محاصره نیروهای دشمن قرار دارد.

۴. بررسی درونمایه‌های فرهنگی در دو دهه پس از جنگ

جامعه‌شناسان به‌طور عمده از سه منظر به مقوله فرهنگ و مناسبات آن با جامعه‌شناسی نگریسته‌اند. نخست ابزارمندی فرهنگ، دوم تنوع و تضاد فرهنگی، سوم فرهنگ و مفاهیم (ر.ک: سمتی، ۱۳۸۵: ۷۲).

در منظر ساختارگرایان نو، ابزارمندی فرهنگ و قوام‌بخشی قدرت برای رسیدن به چهارچوب فکری - فرهنگی مسلط، دو اصلی بوده که فرهنگ به‌عنوان یک ابزار می‌توانست به تحکیم پایه‌های آن همت گمارد؛ آن‌ها عامل به وجود آورنده پدیده‌های اجتماعی را فرهنگ نمی‌دانستند؛ بلکه حیات فرهنگ از نظر آنان، پس از بروز انقلاب محقق می‌شود که ابزاری برای استحکام رژیم انقلابی و

نهادهای قدرت انقلاب است. در نگرش تنوع و تضاد فرهنگ، بحث ساختار فرهنگ مطرح است که ملغمه‌ای از دگرگونی‌ها و تضادهای قومی، قبیله‌ای، عادات و روش‌هاست؛ اما گروه سوم، فرهنگ و ایدئولوژی را به مثابه مفاهیم و نمادهایی می‌داند که رازآلودگی موجود در آن، علت اصلی وحدت ایدئولوژیک در فرایند انقلاب به‌شمار می‌آید (همان). در نگرش سوم برخلاف دو نگرش اول که در آن فرهنگ و ایدئولوژی به حاشیه رانده شده بود، فرهنگ به‌عنوان دلیلی برای تحقق پدیده‌هایی مانند انقلاب و عامل وحدت در فرایند و حتی نتایج آن مورد توجه قرار گرفت؛ بنابراین جامعه‌شناسان انقلاب‌ها تلاش کردند تا فهم خود را در مورد نقش ممکن سیستم‌های اعتقادی و فهم‌های فرهنگی در شکل‌دهی اقدامات سیاسی عمق بخشند (اخوان مفرد، ۱۳۸۵: ۲۶). مهم‌ترین چشم‌انداز این نگرش، اهمیت حضور فرهنگ و ایدئولوژی در متن جامعه و پررنگ شدن مفهومی مثل هویت و ارزش‌های اجتماعی و فرهنگی به‌عنوان ابژه‌ای ارتباطی در حوزه‌های مختلف بود. نویسندگان داستان‌های یادشده، پیش از آنکه آثار وضعی جنگ شامل: تخریب‌ها و کشتارها را نشان دهند، پیوندی بین شاخصه‌های فرهنگ عصر خود و هویت معنوی- دینی ایجاد می‌کنند.

در داستان‌های مجموعه نخست یوسف رفتارهای فرهنگی شخصیت‌های (های) داستان، برگرفته از نمادها و مفاهیمی است که ریشه دینی دارند. تأکید بر این نمادها نشان می‌دهد که هویت و ارزش‌های فرهنگی، عاملی وحدت‌بخش در داستان‌های یاد شده است. نویسندگان درونمایه‌های فرهنگی جامعه پس از جنگ را به سه شیوه زیر نشان داده‌اند:

۴-۱. طرح نوستالژیک ارزش‌ها در برابر تغییر و تعارض فرهنگی

در داستان‌هایی با درونمایه نوستالژیک ارزش‌های جنگ، نویسنده تلاش می‌کند تا با بیان خاطرات دفاع با تأکید بر انسجام و اعتماد عمومی به بازتولید سرمایه‌های مغفول فرهنگی در طول دو دهه پس از جنگ پردازد. مثلاً در داستان «طواف»، فرهاد دانشجوی پزشکی است که با راوی داستان که او هم دانشجوی پزشکی است، ازدواج می‌کند. زندگی عاشقانه آن‌ها با عهد و پیمان برای حضور در جنگ پیوند می‌خورد. فرهاد در حال مداوای یک مجروح عراقی است که شهید می‌شود. راوی سال‌ها با تصویر او زندگی می‌کند. این همراهی، بیست سال به طول می‌انجامد. راوی داستان که نماد جامعه ایرانی است، یاد او را در مکه و قبل از طواف زنده نگه می‌دارد. او با بیان خاطرات دیدار خود با فرهاد

و نحوه شهادتش در بمباران عراقی‌ها گفت‌وگویی نمادین با نسل امروز را به نمایش می‌گذارد.

۴-۲. تأکید بر فرایند شکل‌گیری گفتمان فرهنگی جنگ

در داستان‌هایی با درونمایه‌های فرهنگی، شخصیت‌(های) داستان به‌طور مستقیم یا با بهره‌گیری از نمادپردازی شرایط فرهنگی امروز خود را با مناسبات دوران جنگ پیوند می‌زنند. در این داستان‌ها تمایزات و تفاوت‌های فرهنگی و تعلقات روحی و تربیتی نیز برجسته می‌شود؛ مانند داستان «کافی شاپ» که در آن حاج منصور رزمنده دوران جنگ، از فضای معنوی و فرهنگی دفاع دور می‌شود. وی از سوی، نماد طبقه نوحاسته‌ای است که به دنبال مشارکت با افراد طبقه خود است، از سوی دیگر، نماد کسانی است که در برابر تغییرات شتابنده اجتماعی - فرهنگی پس از جنگ (دوران سازندگی) مقهور شده و با فراموش کردن ارزش‌ها و آرمان‌هایی که برای آن جنگیده است، هم‌سوی با تغییرات اقتصادی به وجود آمده، با وجود ناتوانی در مدیریت اقتصادی، شتابزده و نامتوازن به جایگاه اجتماعی می‌رسند. نویسنده در این نوع داستان‌ها از گفتمانی سخن می‌گوید که می‌تواند در شرایط جدید اجتماع باز تولید شود؛ اما بزنگاه تاریخی آن مقهور نشدن در برابر تحولات اغفال‌کننده است.

۴-۳. تأکید بر اجماع ارزش‌های فرهنگ

در مجموعه داستان‌های یوسف به دنبال تحولات دهه سوم پس از جنگ، شاهد واکنش شخصیت‌(های) داستان‌ها به مناسبات فرهنگی - اجتماعی ارزش‌زدایانه هستیم. اگرچه واکنش‌های مستقیم به شرایط موجود فرهنگی دهه دوم و سوم پس از جنگ در داستان‌های یوسف اندک است (۴ داستان)؛ اما در همین داستان‌های اندک‌شمار نیز، رویکردهای برشمرده در عمل داستانی نشان داده می‌شود. مثلاً در داستان پیش‌گفته «طواف» راوی، بیست سال پس از شهادت همسرش به مکه می‌رود تا با بیان خاطرات آخرین روزهای زندگی فرهاد تعارض فرهنگی پدید آمده در دنیای مدرن و تغییر ارزش‌ها را نشان دهد. از نظر او «تابلوی عطر شانل و بوی تند مشک» (یوسف: ۳۲۹) که نماد تغییر در سبک زندگی است، در خیابان‌های عربستان پیچیده است، همه چیز مهیاست تا او در جامعه بر ساخت پس از جنگ محو شود؛ اما آنچه او را در برابر این وادادگی زمانه صیانت می‌کند، یادآوری لحظات عاشقانه‌ای است که از فرهاد به یادگار دارد.

۴-۴. تأکید بر مناسبات ارزشی - انسانی

در داستان‌های کوتاه یوسف فردیت برخی شخصیت‌(ها) با پیشینه دینی و فرهنگی - اجتماعی وی گره

خورده است. زندگی در جنگ و پیامدهای آن برای شخصیت(های) داستان با معنی است؛ بنابراین در این داستان‌ها برخلاف داستان‌های دهه نخست انقلاب و جنگ به جای توصیف صرف نبرد که رنگ خشونت و بی‌رحمی دارد، از مفاهیمی انسانی و ارزشی برگرفته از تجربه هستی‌شناسی اخلاقی- عرفانی همچون ایثار، صبر، دلدادگی، رشادت، احساس تکلیف بهره می‌جویند. برخی از مهم‌ترین تجربه‌های برشمرده به‌قرار زیر است:

الف) مقاومت و ایثار:

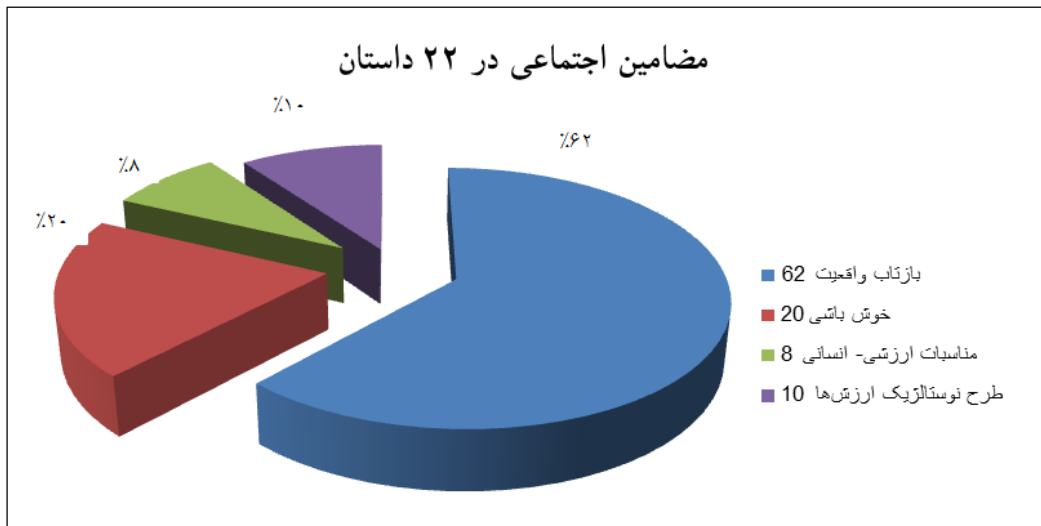
در داستان «وقتی خودش نیست»، نویسنده در برابر طعنه‌های وابستگان برای جدایی از همسرش که دچار اختلال روانی ناشی از موج گرفتگی است، مقاومت می‌کند. تصویر نمادین دشواری‌های زندگی با یونس، ایثار همسرش «ایران» را نشان می‌دهد. نویسنده در این داستان تلاش می‌کند پابندی و باورمندی خود را امری فراتر از ترحم به یک انسان نیازمند نشان دهد. نمونه دیگر مقاومت و ایثار در داستان‌های مجموعه نخست یوسف را می‌توان در داستان‌های بیمار اتاق ۳۱۴، خطاب به تاریکی، ماه‌عسل قطبی، آقا ناصر، قهرمان و آدام ردیابی کرد.

ب) رهبری کاریزما:

در فرهنگ ایرانی- اسلامی، پیروی و فرمانبرداری از فرماندهی، امری مؤکد است. از این رو، تکلیف و دستور فرمانده برای رزمندگان نه به منزله یک فرمان نظامی خشک؛ بلکه مسئله‌ای فرهنگی است که سلسله مراتب آن تا ولایت پیامبر (ﷺ) ادامه می‌یابد. مثلاً داستان «باور کنید» برشی از عملیات والفجر هشت (۱۳۶۴) است که منجر به عبور رزمندگان از رودخانه اروندرود و فتح شهر فاو عراق شد، در این داستان نشان داده می‌شود که از سوی فرمانده به غواصان پشتاز - که قرار بود خط اول دشمن را بشکنند - دستور داده شده بود که در صورت مجروحیت برای لو نرفتن عملیات، نباید صدایی از آن‌ها به گوش دشمن برسد. از قضا، دو نفر از همراهانِ راوی، مجروح می‌شوند؛ آن دو نفر برای آن که به دستور فرمانده خود عمل نمایند و فریاد حاصل از درد تیرهایی که به بدنشان اصابت کرده به گوش دشمن نرسد، خود را به زیر آب می‌برند و غرق می‌شوند تا عملیات به موفقیت برسد.

در داستان «فصل خواب خرگوش‌ها»، حاج یونس رزمنده‌ای است که به همراه راوی داستان از سوی فرمانده محور به مأموریتی در نقطه صفر مرزی اعزام می‌شوند؛ اما راوی پس از گم شدن بی‌سیم

در زیر برف (حذف عوامل مادی) از این مأموریت سر باز می‌زند و مدام از حاج یونس می‌خواهد که با هم به مقر برگردند؛ اما حاج یونس که تبعیت از فرمانده مافوق خود را واجب می‌داند، با اشاره به دستور فرماندهی از راوی داستان (اسماعیل) می‌خواهد که مقاومت کند؛ اما اسماعیل به وظیفه خود عمل نمی‌کند.

۵. ترسیم دنیای عینی و ذهنی زنان

در داستان‌های دهه نخست انقلاب اسلامی، زن از مرتبه جسمانیت و جاذبه‌های ظاهری به مرتبه‌ای والا ارتقاء می‌یابد. وقایع اجتماعی، سیاسی و فرهنگی انقلاب اسلامی، زنان را که عمری در تنگنای تعصبات و روزمرگی به سر برده بودند، به میدان‌های حضور می‌کشاند. زن، چهره‌ای کارآمد می‌یابد و در ورای ارزش‌های موجود در گستره جهان «سود و سرمایه» به ارتباط خود با خدا می‌اندیشد، دیگر مذهب نزد او خرافه نیست (ر.ک: زواریان، ۱۳۷۰: ۱۱). او نقش بالنده‌ای در داستان‌های پس از انقلاب و جنگ می‌یابد. در داستان‌های جنگ/ دفاع مقدس، نقش اجتماعی زن به دلیل شاکله مردانه جنگ کم‌رنگ است. در تعداد ۲۲ داستان مجموعه نخست یوسف، ۲۴ زن به‌عنوان شخصیت و تیپ در داستان حضور دارند؛ اما در اندک درونمایه‌های فرهنگی این داستان‌ها زن، نقشی محوری دارد. این نقش در فرایند انگاره‌های فرهنگی شامل: آگاهی، صبر، مقاومت، پابندی، عشق، محبت و... است. نقش عمده زنانی که به‌عنوان شخصیت یا محور داستان محسوب می‌شوند، در تبیین روابط و ارزش‌های

خانواده است. مطرح شدن زن درون خانواده در واقع نشان‌دهنده تأثیر تغییرات اجتماعی و سیاسی از یک سو و تحولات ارزشی و فرهنگی نویسندگان این دوره از سوی دیگر است (ر.ک: همان، ۱۷).

در داستان‌های «وقتی خودش نیست»، «مادر: درد»، «خطاب به تاریکی»، «هانیه»، «دختران کارون»، «آدام»، «قهرمان»، «الباسی نو برای پیرزن»، «پرستوهای بی‌قرار» و «طواف»، زن نقش انسانی صبور، مقاوم، عاشق و منتظر را دارد که در برابر ناملایمات اجتماعی جنگ نه تنها به شیون و ناله نمی‌پردازد؛ بلکه همانند داستان «مادر: درد» با عمل خود درسی بزرگ از فرهنگ شهادت را به خواننده منتقل می‌کند.

از مجموع داستان‌های این مجموعه که زن در آن نقش بارزی دارد؛ سه داستان قهرمان، پرستوهای بی‌قرار و طواف به نقش زنان در خط مقدم نبرد پرداخته است. شخصیت اصلی داستان «قهرمان» شهین نام دارد که پرستاری در منطقه شلمچه بوده است، ازدواج عاشقانه او با عطا در منطقه جنگی نوعی غلبه عشق الهی و به سخره گرفتن جنگ است.

در داستان «ماه‌عسل قطبی» راحیل، نماد عمل عاشقانه می‌شود. او با یوسف عهد بسته است تا منتظر بماند که وی از جنگ برگردد و با هم ازدواج کنند. راحیل عهد می‌بندد که تا بازگشت یوسف گیس‌های خود را کوتاه نکند؛ اما یوسف شهید می‌شود و پس از مدتی بدن وی را که کاملاً سوخته است، می‌آورند. راحیل، زمانی بعد چون طاقت دوری یوسف را ندارد، کنار رود کارون می‌رود و گیس‌های خود را می‌برد. «بوی شور کارون می‌آید، پابره‌نه می‌دوم. کف پاهایم می‌سوزد. انگار زیر زمین آتش روشن کرده‌اند. لب شط کسی نیست. پنج سالگی‌ام نیست. دخترهای رخت‌شور نیستند. پسرهای لخت و سبزه مسابقه نمی‌دهند. یوسف نیست. راحیل نیست... یک گیس بریده بلند کنار آب افتاده، زیر نور ماه، تارهای سفید را تشخیص نمی‌دهم. یک گیس بلند، یک دست سیاه... زانو می‌زنم. موجی توی آب نیست. آب آرام است و نمی‌لرزد. شرحی هوا با بوی محبوبه درهم آمیخته...» (یوسف: ۲۰۹).

۶. نتیجه‌گیری

بررسی درونمایه‌های اجتماعی - فرهنگی داستان‌های کوتاه مجموعه نخست یوسف از منظر جامعه‌شناسی ادبی نشان می‌دهد که نویسندگان بیست‌ودو داستان مجموعه مذکور با تغییر فضای اجتماعی - فرهنگی جامعه پس از جنگ به بازتولید ارزش‌ها در برابر تغییر و تعارضات فرهنگی پرداختند. آن‌ها با انتقاد از پیامدهای نابهنجار فرهنگی و اجتماعی توسعه اقتصادی، سیاسی بر رویکرد

تیین معارف دفاع مقدّس / جنگ تأکید دارند. از این رو در داستان‌های بررسی شده، پیش از آنکه آثار وضعی جنگ شامل: تخریب‌ها و کشتارها نشان داده شود، پیوند بین شاخصه‌های فرهنگ عصر نویسنده و هویت معنوی - دینی دفاع نشان داده می‌شود. در بررسی داستان‌های مجموعه نخست یوسف دریافته‌ایم که توجه به ارزش‌های مُستتر در دفاع مردم ایران با گذشت بیش از بیست سال (۱۳۸۷) از پایان جنگ (از زمان نگارش داستان‌ها) و تحولات مختلف اجتماعی و سیاسی ایران نه تنها کم‌رنگ نشده؛ بلکه ذائقه‌ها و مطالبات تازه‌ای از منظرهای نوین به دفاع مقدّس / جنگ ظهور یافته است. در بیست و دو داستان بررسی شده نویسندگان دهه سوم دفاع مقدّس / جنگ با طرح مضامین انتقادی از پیامدهای پس از جنگ بر الگوسازی از چهره‌های شاخص مانند جانبازان و آزادگان تأکید کرده‌اند. یکی از مهم‌ترین آسیب‌های مهم در داستان‌های برشمرده و به دنبال آن در داستان‌نویسی دهه سوم دفاع مقدّس / جنگ، تکرار مضامین دهه اول و دوم است. بسیاری از شخصیت‌های داستان‌ها درگیر ذهنیت‌های خاطره‌وار و نوستالژیک هستند. خاطره‌پرستی آن‌ها را در حالت انفعالی و توصیف وضعیت قرار می‌دهد. تلاش آن‌ها برای برون‌رفت از چنین وضعیتی معمولاً با شهادت شخصیت یا همتای وی نشان داده شده است.

پی‌نوشت‌ها

- ۱) با تحقیقاتی که از برخی مطلعین به عمل آمد، ماجرای دریاقلی؛ یکی از فرازهای تاریخی و مستند مقاومت مردم آبادان به‌شمار می‌آید.
- ۲) این پژوهش برگزیده پایان‌نامه اینجانب با عنوان «نقد و تحلیل روایی - محتوایی داستان‌های کوتاه دفاع مقدّس (ایران - عراق - ۱۳۵۹ - ۱۳۶۷ ش)»، برگزیده در بخش پژوهش‌های دانشگاهی، سیزدهمین دوره جایزه جلال آل‌احمد می‌باشد.

کتابنامه

- اخوان مفرد، حمیدرضا. (۱۳۸۵) *ایدئولوژی، مفهوم و کارکردهای آن*. مجموعه مقالات کنگره بین‌المللی تبیین انقلاب اسلامی، تهران: نشر عروج.
- اسکارپیت، روبرو. (۱۳۷۴) *جامعه‌شناسی ادبیات*. ترجمه مرتضی کتبی. تهران: سمت.
- اکبری شلدره‌ای، فریدون. (۱۳۸۲) *درآمدی بر ادبیات داستانی پس از پیروزی انقلاب اسلامی ایران*. تهران: مرکز اسناد انقلاب اسلامی.

باختین، میخاییل. (۱۳۸۰) «سخن در زندگی و سخن در شعر» در *سودای مکالمه، خنده، آزادی، ترجمه* محمدجعفر پوینده. تهران: نشر چشمه.

پیروز، غلامرضا. (۱۳۸۳) *درون‌مایه‌های داستان‌های معاصر فارسی از سال ۱۳۰۰ تا ۱۳۵۷ ه.ش.* پایان‌نامه (کارشناسی ارشد). استاد راهنما کاووس حسن‌لی. منصور رستگارفسایی. شیراز: دانشگاه شیراز.

دادفر، مژگان. (۱۳۸۱) «مبانی انسان‌شناسی ادبیات انقلاب». *فصلنامه پژوهشی اندیشه انقلاب اسلامی*، سال اول، شماره سوم، پاییز ۱۳۸۱، صص ۱۱۱-۱۲۲.

دوئرتی، جیمز؛ فالتر گراف، رابرت. (۱۳۷۶) *نظریه‌های متعارض در روابط بین‌الملل*. ترجمه علیرضا طیب و وحید بزرگی. تهران: نشر قدس.

شیروانلو، فیروز. (۱۳۳۵) *گستره و محدوده جامعه‌شناسی هنر و ادبیات*. تهران: توس.

داد، سیما. (۱۳۸۷) *فرهنگ اصطلاحات ادبی*. تهران: مروارید.

زواریان، زهرا. (۱۳۷۰) *تصویر زن در ده سال داستان‌نویسی انقلاب اسلامی*. تهران. حوزه هنری سازمان تبلیغات اسلامی.

سلیمانی‌خواه، لیلیا. (۱۳۷۷) *بررسی تحوّل مضامین در داستان‌های کوتاه (از پیروزی انقلاب اسلامی تا پایان دفاع مقدّس)*. پایان‌نامه (کارشناسی ارشد). استاد راهنما حسینعلی قبادی. تهران: دانشگاه تربیت مدرس.

سمتی، هادی. (۱۳۸۵) «انقلاب اسلامی و تجدیدنظر در تئوری انقلاب». *مجموعه مقالات کنگره بین‌المللی تبیین انقلاب اسلامی*. تهران: عروج.

عاملی، محمد؛ حاضری، علی محمد. (۱۳۸۶) «چرخش فرهنگی در قلمرو مطالعات انقلاب‌های اجتماعی با تأکید بر انقلاب اسلامی». *نامه علوم اجتماعی*، شماره ۳۲، زمستان، صص ۱۷-۱.

عبدالحسینی، سهیلا. (۱۳۸۷) *تأملی بر هویت قلم*. کتاب دوازدهم. *مجموعه مقالات دوازدهمین جشنواره کتاب سال دفاع مقدّس*. به اهتمام سیدمحمد میرکاظمی. تهران: بنیاد حفظ آثار و ارزش‌های دفاع مقدّس. صص ۱۸۳-۲۱۴.

فاضل، سید ابوتراب. (۱۳۷۸) «ریشه‌یابی مهم‌ترین چالش‌های انقلاب اسلامی در دهه سوم». *پژوهش‌نامه متین*. فصلنامه علمی، پژوهشی پژوهشکده امام خمینی و انقلاب اسلامی، سال اول، شماره ۳-۴، تابستان و پاییز.

فوزی، یحیی. (۱۳۸۴) *تحوّلات سیاسی، اجتماعی بعد از انقلاب اسلامی (۲ جلد)*. تهران: عروج.

قبادی، حسینعلی. (۱۳۸۳) «تحلیل درونمایه‌های سووشون از نظر مکتب‌های ادبی و گفتمان‌های اجتماعی». *دو فصلنامه پژوهش زبان و ادبیات فارسی*، دوره جدید، شماره سوم، پاییز و زمستان، صص ۵۴-۴۱.

کوثری، مسعود. (۱۳۸۵) «بررسی جامعه‌شناختی داستان‌های کوتاه جنگ» www.sajed.ir آخرین بازنگری در پایگاه: ۱۴۰۰/۳/۲۳.

لوکاج، جورج. (۱۳۸۸) *جامعه‌شناسی رمان*، ترجمه محمدجعفر پوینده. تهران: نشر ماهی.

مارتین، والاس. (۱۳۸۲) *نظریه‌های روایت*، ترجمه محمد شهبان. تهران: هرمس.

یاحقی، محمدجعفر. (۱۳۷۴) *چون سبوی تشنه*. مشهد: جم.

یوسفی، لیلیا؛ طاهری، قدرت‌الله. (۱۳۸۳) «بررسی درونمایه‌های سیاسی، اجتماعی و فرهنگی مجموعه داستانی شهری چون بهشت». *پژوهش زبان و ادبیات فارسی*، شماره ۲.

یوسف. (۱۳۸۵) *مجموعه داستان‌های برگزیده اولین مسابقه ملی داستان کوتاه ایران*. تهران: صریر.

References

Akhavan Mofard, H. (2006) Ideology, Concept and Functions. Proceedings of the International Congress on the Explanation of the Islamic Revolution. Tehran. *Arooj Publications*. (In Persian).

Scarpit, R. (1995) *Sociology of Literature*. Translated by; Morteza Katabi. Tehran. *Samt Publications*. (In Persian).

Akbari Shladraei, F. (2003) "An Introduction to Fiction Literature after the Victory of the Islamic Revolution of Iran". Tehran. *Islamic Revolution Documents Center* (in Persian).

Bakhtin, M. (2001) "Speech in life and speech in poetry" *In conversation, laughter freedom*. Translated by; Mohammad Jafar Pouyandeh. Tehran. *Chashmeh Publications*. (In Persian).

Pirouz, Gh. (2004) The Themes of Contemporary Persian Stories from 1300 to 1357 AH. Supervised by; Kavos Hasanli, Mansoor Rastegar Fasai. Shiraz. Shiraz University. Master's Thesis. (In Persian).

Dadfar, M. (2002) Anthropological Foundations of Revolutionary Literature. *Islamic Revolutionary Thought Research Quarterly*. 1(3), 111-122. (In Persian).

Doherty, J; Faltzgraf. R. (1997) *Conflicting Theories in International Relations*. Translated by; Alireza Tayyab and Vahid Boghari. Tehran. *Quds publications*. (In Persian).

Shirvanlu, F. (1956) The Scope and Limitations in the Sociology of Art and Literature. Tehran. *Tous Publications*. (In Persian).

- Dodd, S. (2008). Dictionary of literary terms. *Tehran. Morvarid Publications*. (In Persian).
- Zavarian, Z. (1991) The Image of Women in Ten Years of Story Writing of the Islamic Revolution. *Tehran. The Artistic Field of the Islamic Advertising Organization*. (In Persian).
- Soleimani Khah L. (1998) *Investigating the Transformation of Themes in Short Stories (from the victory of the Islamic revolution to the end of the holy defense)*. Tutor Hossein Ali Ghobadi. *Tehran: Tarbiat Modares University*. Master's Thesis (In Persian).
- Samti, H. (2015) Islamic Revolution and Revision in the Theory of Revolution. *Proceedings of the International Congress on the Explanation of the Islamic Revolution*. *Tehran. Arooj Publications*. (In Persian).
- Aamili, M; hazeri. A. M. (2006) Cultural Turn in the Realm of Social Revolution Studies with an Emphasis on the Islamic Revolution. *Social Science Quarterly*. No. 32, Winter. 1-17. (In Persian).
- Abdul Hosseini, S. (2008) *A Reflection on the Identity of the Pen*. The 12th book. A collection of Articles of the 12th Book Festival of the Holy Defense Year. With the Supervision of Seyed Mohammad Mir Kazemi. *Tehran. Foundation for preserving the works and values of the holy defense*. 183-214. (In Persian).
- Fazel, SA. (1999) Finding the roots of the most important challenges of the Islamic revolution in the third decade, *Matin research paper. Scientific and research quarterly of Imam Khomeini and Islamic Revolution Research Institute*. first year. Number 4-3, summer and autumn. (In Persian).
- Fouzi, Y. (2014) *Political and Social Changes after the Islamic Revolution*. *Tehran. Arooj Publications*. (In Persian).
- Ghobadi, H. (2013) Analyzing the themes of Sushon in terms of literary schools and social discourses. *Two quarterly research papers on Persian language and literature*. No. 3, 41-54 (In Persian).
- Kosari, M. (2016) Sociological Survey of Short War S. *tories. www.sajed.ir* Last revision of the database: 23/3/1400 (In Persian).
- Lukacs, J. (2008) *Sociology of the Novel*. Translated by; Mohammad Jafar Pouyandeh. *Tehran: Mahi Publications*. (In Persian).

Martin, V. (2012) *Narrative theories*. Translated by Mohammad Shahba. Tehran. Hermes. (In Persian).

Yahaghi, M. J. (1995) *Like a Thirsty Cebu*. Mashhad. Jam Publications. (In Persian).

Yusuf. (2006) *Collection of Selected Stories of the First National Short Story Competition of Iran*. Tehran: Sarir Publications. (In Persian).

Site

<https://ganjoor.net/moulavi/masnavi/daftar1>.